

'honderden zwarthandelaren heen en weer en boden onder bedekte termen hun koopwaar aan. Voor een vreemdeling was het moeilijk contact te krijgen; men vreesde met een controle-ambtenaar te doen te hebben en met z'n aanbieding in de val te lopen. Mengde men zich op een onopvallende wijze tussen het publiek, dan hoorde men spoedig mompelen: 'Sigaretten, broodbonnen, shag, toffees'. Bleef men aarzelend staan of gaf men op de een of andere wijze te kennen, dat men belangstelling had, dan kon men er zeker van zijn, dat niet de koopman zich tot u zou wenden, maar dat hij steeds wachtte, totdat de klant het eerste de vraag zou stellen. Vertrouwde hij het geval niet, dan hield hij zich onnozel en lag het aan de koper of hij de koopman van zijn 'betrouwbaarheid' kon overtuigen.

De meest bekende figuur op de zwarte markt was de 'makelaar'. Zelf had hij geen koopwaar bij zich en was dus tamelijk onttrefbaar voor de opsporingsambtenaren; zijn taak bestond hierin, dat hij alleen maar bemiddeling verleende. 'Met zwarte handel houd ik mij niet op', was zijn bekende gezegde, 'maar als ik u van dienst kan zijn, dan zegt u het maar!' En dan bleek, dat u bij hem van alles kon bestellen: kaas en jenever, vlees en sigaren, schoenen en brood. Wanneer hij de koper serieus vond, bracht hij hem bij de handelaar in de gewenste goederen, die ergens op het Noordplein of in de omliggende straten een vaste standplaats had. Uit een postzegelboekje met postzegels voor camouflage werden de bonnetjes opgediept en voor grof geld verkocht. Vlees en andere goederen werden meestal, wanneer het een nieuwe koper betrof, voor de eerste maal aan huis bezorgd en bleek men 'bonafide', dan kon men na enige tijd het afhaaladres verkrijgen.¹

Slechts een deel, vermoedelijk slechts een klein deel van de bevolking was in staat, de hoge prijzen te betalen welke in deze zwarte kleinhandel werden gevraagd; de meesten hadden er het geld niet voor. In plaats van met geld werd dan betaald met goederen² (in de dienstensector werd soms betaling gevraagd in geld èn in goederen³ of, als op geld geen prijs

¹ M. Koster: *Honger in Rotterdam*, p. 22-23. ² In Amsterdam werd, zo vermeldt de Clercq, een piano geruild voor 100 sigaren ('historisch') (G. de Clercq: *Amsterdam tijdens de hongerverperiode*, p. 43) – wij veronderstellen dat die sigaren zijn gebruikt om ze bij boeren te ruilen tegen voedsel. ³ In Schagen (en stellig niet alleen dáár) vroeg, aldus een plaatselijk relaas, 'de scharenslijper . . . één kwartje en tien aardappelen voor het slijpen van een schaar. Wij hoorden van een veerman die twee aardappelen per persoon vroeg.' (A. van Graafeiland en K. Holtrop: *Schagen in oorlogstijd*, p. 51) 'De broer van onze naaister . . . is', zo noteerde in Rotterdam eind maart de arts H. Mees, 'onder diegenen die hier 12 maart zijn doodgeschoten. Daar er haast geen hout meer is' (dat was in de noodkacheltyes opgegaan) 'moest zijn financieel niet sterk staande familie f 500 betalen voor een doorkist plus een brood; het rijtuig kostte f 50 plus een brood; de drukker moest voor 25 kaarten f 25 hebben plus een brood; wat de begrafenis-